

Тақриз

ба диссертатсияи Гадоев Нурхон дар мавзӯи «Хусусиятҳои луғавию семантиқӣ ва соҳтории воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Кӯлоб)» барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01-забони тоҷикӣ

Мавриди баррасӣ қарор додани вижагиҳои маъноиву соҳтории ибораву ифодаҳои рехта дар заминай маводи фактологии гӯишҳои тоҷикӣ аҳамияти илмиву амалӣ дорад, зоро ба туфайли ба риштаи таҳлил кашидани чунин аносирӣ забон метавон бо захираи ғании дар лафзи мардум побарҷомондаи ин гуна сарвати луғавӣ ошноии комил пайдо намуд. Аз ин ҷиҳат мавзӯи интиҳобкардаи Гадоев Нурхон муҳим ва мубрам ба шумор омада, он метавонад дар ифшои гиреҳи як силсила масоили нокушудаи воҳидҳои фразеологии гӯишҳои тоҷикӣ, ба хусус лафзи мардуми минтақаи Ҳатлонзамин мусоидат кунад.

Рисолаи мазкур, тавре ки аз мутолиаи он бармеояд, аз муқаддима, панҷ боб, хулоса ва феҳристи осори таҳқиқӣ иборат аст.

Дар муқаддима (с.4-15) муаллифи рисола дар бораи мубрамии масъалаи мавриди таҳқиқ, дараҷаи омӯзиши мавзӯъ, мақсаду вазифаҳои тадқиқот, асосҳои назариявӣ ва методологии он, усулҳои пажӯҳиш ва сарчашмаи маводи фактологӣ, навғонҳои он, аҳамияти назариву амалии рисола, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, коркарду татбиқи натиҷаҳои кор мулоҳизаронӣ кардааст.

Боби якуми рисола, ки «Воҳидҳои фразеологии лаҳҷа ва хусусиятҳои он» ном дорад (с.15-74), фарогири панҷ фаслу панҷ зерфасл аст ва дар онҳо муаллиф дараҷаи пажӯҳиши фразеологияи тоҷикро аз нигоҳи забоншиносони ватаниву ҳориҷӣ, инчунин маводи як силсила фарҳангномаҳо ба риштаи таҳлил кашида, вижагиҳои воҳидҳои фразеологии лаҳҷа, аломатҳои онҳо, корбурди онҳоро аз нигоҳи дараҷаи истифода (умумиҳалқӣ, хоси лаҳҷа, воҳидҳои фразеологӣ бо вожаҳои таъриҳӣ ва иқтибосии арабӣ, туркӣ, русӣ-байнамилалӣ) ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Дар чараёни таҳлил муаллиф кӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки асоси устувор доштани фразеологияи лаҳчавӣ, гуногунмазмуну гуногунвазифа будани онҳо, дар забоншиносии тоҷик басо кам тадқиқ гардидани ин гурӯҳи аносири лугавии забон, аломату ҳусусиятҳои фардии ин навъи ибораву ифодаҳои гӯишӣ, дар кулли шеваю лаҳчаҳо ба кор рафтани иддае аз онҳо, вале ба истиснои лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ дар гӯишҳои дигари тоҷикӣ гардиш надоштани ҳиссаи дигар, касе ба гайр аз соҳибони лаҳчаҳои алоҳида сарфаҳм нарафтани мардум ба маънои ин гурӯҳи ибораву ифодаҳо, корбурди калимаҳои сирф тоҷикӣ дар таркиби дастае аз воҳидҳои фразеологӣ, гузаштаи қуҳан доштани қисме аз онҳо ва бо ҳамон маънои бостонӣ ё бо таҳаввулоти маънӣ дар гӯишҳои монтакаи Кӯлоб бокимонии онҳо, корбурди бархе вожаҳои бадаҳшонӣ дар таркиби ин гуна ибораҳои ин монтакаро мавриди баррасӣ қарор дихад.

Як бахши боби мазкур ба таҳлили воҳидҳои фразеологияе бахшида шудааст, ки дар таркиби онҳо аносири лугавии иқтибосӣ мавҷуданд. Дар натиҷаи таҳлили ин навъи ибораву ифодаҳои рехтаи гӯиши тазаккурёфта муаллифи рисола ба бардоште расидааст, ки бештари онҳо мансуб ба забонҳои арабӣ ва русӣ-байналмилалӣ буда, камтарашон ба забонҳои туркӣ-ӯзбекӣ тааллук доранд. Сарфи назар аз мансубияти забонияшон ҷунин аносири лугавӣ дар таркиби захиравии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ мавқеи муайян доранд.

Боби дуюми пажӯҳиш «Таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз нигоҳи маъно ва соҳтор» номгузорӣ шуда (с.74-149), шомили шаш фаслу чаҳор зерфасл аст. Муаллифи диссертатсия дар ин гуна фаслу зерфаслҳо роҷеъ ба воҳидҳои фразеологии рехта, ифодаҳои устувори гайриидиоматикӣ, вобастаҳои фразеологӣ, ифодаҳои фразеологӣ, соҳтори онҳо (таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои изофиву феълии рехтаву устувор ва ҷумлаҳои фразеологӣ) мулоҳизаронӣ намудааст.

Дар ин боби рисола Гадоев Н. нахуст дар мавриди таснифоти воҳидҳои фразеологӣ бо дигар ахли пажӯҳиш, амсоли М. Муҳаммадиев, Б. Осимова ва дигарон ба баҳс ворид шуда, аз ҷониби онҳо дар чараёни ҳаллу

fasli ин масъала содир гардидани иштибоҳ ва омехта карда шудани таснифоти маънӣ бо соҳторӣ таъкид гардидааст. Баъдан муаллифи рисола ба таҳлили чаҳор навъи воҳидҳои фразеологии гӯиши ҷанубии минтақаи Кӯлоб пардоҳта, дар раванди баррасӣ таваҷҷӯҳи худро ба вучуди дараҷаи олии абстраксия дар таркиби реҳтаҳои фразеологӣ, дорои маънои умумӣ будан ва назар ба таркибҳои фразеологӣ мураккабтар ба шумор омаданашон ва дар гуфтори мардуми ин минтақа дар либоси лаҳҷавӣ гардиш доштани онҳо равона намудааст.

Ҳамчунин дар як фасли боби номбурда воҳидҳои фразеологии гайриидиоматикӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, муаллифи рисола умуияту фарқи чунин навъи ибораҳоро аз идиомаҳо бо овардани далелҳои мушахҳас аз гӯиши мазкур собит намудааст. Аз баррасиҳои дар диссертатсия омада бармеояд, ки иддае аз чунин ибораву ифодаҳо дар радифи лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб дар дигар гӯишҳои тоҷикӣ дучор меоянд, аммо ҳиссае аз онҳо танҳо хоси лафзи мардуми ин қаламрави забони тоҷикӣ мебошанд.

Бо пеш гирифтани ҳамин низоми таҳлил муаллифи рисола вижагиҳои вобастаҳои фразеологӣ, чун бо ҳам вобаста будани ҷузъҳои таркибии онҳо, тобеъ будани муайянкунанда бо тобеъшаванда, аз маънои аслӣ дур рафта, маънои маҷозӣ қасб намудани ҷузъи тобеъ, бештар аз исму ҷонишин ва сифат бунёдгардии фраземаҳо, ба туфайли маънои маҷозӣ гирифтани яке аз ҳиссаҳо таъмин гардидани таъсирнокии сухан, гоҳо ба феълҳо алоқаманд шудани онҳо, ба таври фаровон ба кор рафтани ҳар чор навъи чунин воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ишорагардидаро ба риштаи таҳлил кашидааст.

Баъдан муаллиф таваҷҷӯҳи хешро ба соҳтори чунин таъбирҳо равона намуда, зимни арзёбии масъала ва муқоисаву муқобалай маводи аз гӯиши мазкур гирдовардааш ба бардоште мерасад, ки аз байни навъҳои муҳталифи ин гуна ифодаҳо мардуми ин қаламрав беш аз ҳама ибораҳои фразеологиро ба таври фаровон ба кор мебурдаанд.

Боби сеюми рисолаи мавриди таҳлил «Хусусиятҳои маънай ва услубии воҳидҳои фразеологӣ» ном дошта (с.149-213), Гадоев Н. дар ду фаслу шаш зерфасли он услубиёти ин гуна ибораву ифодаҳо, қабатҳои лугавию маънои воҳидҳои фразеологӣ, амсоли муродифот, вариантҳо, антонимҳо, омонимҳо ва ибораҳои рехтаи сермаъноро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои тазаккурӯфта муаллифи рисола имконоту тобишҳои услубии воҳидҳои фразеологии гӯиши мазкурро дар мисоли фаровони аз гуфтори мардуми ин минтақа чамъовардааш инъикос намуда, бо суфтаю пурмазмуни худ дар байни мардум машҳур буданашоро таъкид мекунад. Агарчи чунин ибораҳо дар назари аввал бо ҳамдигар ҳамчун аносирӣ лугавии ҳаммаъно вонамуд мешаванд, вале аз рӯйи тобишҳои маънай ва мавқеи фардии корбурд аз якдигар фарқ дошта, маҳз ба туфайли чунин тафовут онҳо ихчаму ҷаззоб мегарданд ва образнокии сухани соҳибони гӯиши мавриди таҳлилро таъмин мекунанд.

Дар фаслҳои минбаъдаи ин боб муаллифи рисола роҷеъ ба паҳлухои муҳталифи услубии муродифот, антонимҳо, омонимҳои фразеологӣ, инчуни таъбирҳои сермаънову сермувозӣ андешаронӣ карда, онҳоро ҳам аз нигоҳи дараҷаи истифода, ҳам аз лиҳози бартарияташон дар лаҳҷаҳо, ҳам аз ваҷҳи мавқеи истеъмолашон ба риштаи таҳлил кашидааст. Масалан, Гадоев Н. дар ҷараёни баррасии мувозиҳои фразеологии лаҳҷаҳои номбурад онҳоро аз рӯйи тағйирёбии овозҳои алоҳида ё унсурҳои калимасозу шаклсозашон ё ки вожаҳои таркибашон ба се даста: мувозиҳои фразеологии фонетикий, лугавӣ ва сарфию наҳвӣ чудо намуда, тафовути як бахши муайяни онҳоро дар лаҳҷаҳои шарқ ва ҷанубии минтақаи Кӯлоб дар мисоли далелҳои мушаххаси раднопазир нишон медиҳад. Чунин усули таҳлилро муаллиф дар раванди таҳлили мувозиҳои воҳидҳои фразеологии ҳамқолаби аз ҷиҳати маънои ҷузъҳои таркибашон бо ҳамдигар қаробатдошта ва умумияти маънай надошта, ба таври фаровон дар истифодаи мардум гардиш доштани фразеологизмҳои зидмаъно, омонимӣ, доираи маънои ибораҳои фразеологии сермаъно низ пеш гирифта, корбурди онҳоро бо нишон додани тафовутҳои ҷузъияшон баррасӣ кардааст.

Боби чахоруми рисола, ки «Воҳидҳои фразеологии соматикӣ» номгузорӣ шудааст (с.214-251), ба нақши дастае аз калимаҳои ифодакунандай узвҳо дар бунёди чунин аносирӣ забон баҳшида шудааст. Муаллиф дар понздаҳ фасли боби номбурда мақому мавқеи калимаҳоеро, мисли **дил**, **сар**, **чашм**, **рӯй**, **даҳан**, **даст**, **пой**, **гардан**, **лаб**-хулоса понздаҳ узви баданро дар бунёди ин гуна аносирӣ лугавӣ нишон додааст.

Муаллифи рисола дар ҷараёни баррасии ин навъи воҳидҳои фразеологӣ бо мақсади мушахҳас инъикос намудани нақши ҳар яке аз вожаҳои соматикӣ дар бунёди чунин таъбирҳо усули омории таҳлилро пеш гирифта, пас аз таҳлилу муқоиса нишон додааст, ки аз байни кулли ин гуна калимаҳо аз ҳама беш унсури лугавии **дил** ҳамчун унсури меҳварии чунин аносирӣ лугавӣ ҳисса гузоштааст. Тибқи ҳисоби муаллифи рисола, вожаи **дил** дар ташаккули 92 таъбир ширкат намуда, он бо калимаҳои дигари доҳили ибораҳои рехта бидуни ҳеч воситаи сарфию наҳвӣ, танҳо ба тарики ҳамроҳӣ, инчунин иштироки бевоситаи пешоянду пасояндҳо васл шудааст. Аз лиҳози дараҷаи истифода дар ҷойи дувум вожаи **даҳан** (86 ибора) қарор дошта, баъдан мавқеи **сар** (81 ибора), **чашм** (72 ибора), **рӯй** (64 ибора), **забон** (56 ибора), **гӯш** (35 ибора), **бинӣ** (15 ибора) ба назар мерасад.

Аз баррасии ин самти корбуруди ибораҳо, ки аз ҷиҳати миқдор фаровон буда, аз лиҳози пуробурангӣ ва мазмуну мундариҷа дар гуфтори мардуми минтақаи тазаккурӯфта нақши муҳим доранд, муаллифи рисола ба бардоште расидааст, ки вожаҳои тазаккурӯфта ҳам дар доираи қолаби ибораҳои изофӣ, ҳам дар заминаи алоқаи вобастагӣ бо унсурҳои дигари таркиби ин гуна ибораҳо робита пайдо намудаанд.

Боби панҷуми рисола «Воҳидҳои фразеологии ташбехӣ» номгузорӣ шуда (с.251-300), он аз се фаслу дувоздаҳ зерфасл иборат аст. Гадоев Н. дар чунин фаслу зерфаслҳо дар бораи зоонимҳои фразеологӣ, фитонимҳои рехта, воҳидҳои фразеологии дар таркиби худ исмҳои маънии **ҷон**, **рӯз**, **кор**, **раҳ**, **ҳок**, **замин**, **гап**, **ақл**, **ҷой**, **вакт**, **қадам**, **қарз** дошта андешаронӣ намудааст.

Дар заминаи маводи гирдоварда муаллиф ба хулосае омадааст, ки дар ташаккули таъбирҳои ташбехии лаҳҷаҳои минтақаи мавриди таҳлил нақши пешояндҳои номии **ранги**, **қади**, **чени**, инчунин пасоянди –**ворӣ** калон аст. Маълум мешавад, ки ин гуна воҳидҳои рехта дар лаҳҷаҳои минтақаи Кӯлоб аз лиҳози шаклу соҳтор ва фарогирии маъноҳои бикр басо фаъол ҳастанд.

Дар ду фасли баъдии рисола муаллиф кӯшиш ба ҳарҷ додааст, ки нақши вожаҳои ифодакунандаи номи ҳайвоноту паранда, ҳашарот ва гулу гиёҳу рустаниро дар зуҳури чунин аносими лугавӣ баррасӣ намояд. Аз таҳлилу қиёси онҳо муаллиф ба натиҷае расидааст, ки дар муқоиса бо калимаҳои ифодакунандаи номи гулу гиёҳу дарахтон нақши унсурҳои лугавии ифодакунандаи номи ҳайвоноту паранда ва ҳашарот дар бунёди чунин воҳидҳои рехтаву устувор назаррас аст. Тибки андешаи муаллифи рисола, як вижагии намоёни ин гуна аносими лугавӣ ҳамин будааст, ки онҳо ба дараҷаи олӣ устувору тағйирнаёбанд махсуб гардида, дар ифодаи образнокӣ ва мӯҷазбаёни беҳамтоянд.

Қиёсу муқобала муаллифро ба бардоште расонидааст, ки аз байнӣ калимаҳои ифодакунандаи номи ҳайвону паранда ва ҳашарот дар бунёди чунин таъбирот беш аз ҳама вожаҳои **хар**, **гов**, **шер**, **паланг**, **фил**, **хирс**, **рӯбоҳ**, **буз**, **харғӯш**, **саг**, **пишак** нақши сазовор дошта бошанд, пас аз баёни унсурҳои лугавии ифодакунандаи номи гулу гиёҳу рустаниӣ аз ҳама зиёд вожаҳои **гул** ва **хор** дар ин вазифа фаъоланд.

Гадоев Н. бо низоми фавқи таҳлил дар фасли охири ин боб воҳидҳои фразеологиро бо исмҳои маънӣ ба риштаи таҳлил кашидааст.

Дар хулоса (с.300-309) муҳимтарин бардоштҳои муаллифи рисола зикр шудаанд.

Рисола бо феҳристи ихтизорот (с.310-311) ва адабиёти истифодашуда (с.312-335) ба итном мерасад.

Гадоев Н. дар ҷараёни таҳлили маводи бой ва арзишманди гирдовардааш барои эътимод бахшидан ба андешаронии хеш ба осори таҳқиқии муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ такя намуда, дар мавридҳои зарурӣ

бо онҳо ба баҳс ворид мешавад ва назари худро доир ба нуктаҳои алоҳидаи мубоҳисавӣ асоснок мекунад.

Мавриди таъкид аст, ки ҷанбаи илмии рисола қавӣ буда, муаллиф барои таълифи пажӯхиши мазкур аз осори таҳқиқии зиёди муҳаққиқони ватаниву ҳориҷӣ истифода кардааст.

Рисола бо забони хуби илмӣ навишта шуда, баёнгари он аст, ки муаллифи он солиёни тӯлонӣ ҷиддан дар атрофи мавзӯи мавриди таҳлил кори илмӣ мебарад.

Дар рисолаи мавриди тақриз дар радифи муҳассаноти фаровон баъзе нуктаҳои баҳсталаб, мавридҳои мавҳум ба назар мерасанд, ки ислоҳи минбаъдаи онҳо, ба пиндори инҷониб, боиси болоравии ҳусни рисола ҳоҳад гардид:

1. Рақамгузории фаслҳо, номи бархе аз зерфаслҳо ва саҳифаҳои дар мундариҷаи рисола зикр гардида бо доҳили кор мувоғиқат намекунад (ниг. фаслу зерфаслҳои 1.4; 1.5; 1.5.1; 1.5.2; 1.5.3; 2.1; 2.4; 2.5; 2.5.2; 2.5; 2.1; 2.5.2.2; 2.6; 3.2; 4.1, аз 4.3 то 4.16). Масалан, муаллиф дар рақамгузории фаслҳои боби панҷум чун дигар бобҳо ба иштибоҳ роҳ додааст. Дар ин боб мебоист масъалаи зоонимҳои фразеологӣ бо ишораи 5.1. ва зерфасли он бо 5.1.1 зикр мешуд, аммо дар доҳили рисола мо зери 5.1.1 зерфаслеро бо номи «Соҳта шудани воҳидҳои фразеологии ташбехӣ ба воситаи пасоянди -ворӣ» дучор меоем (ниг. с. 254). Дар фаслҳои дигари ин боб низ ҷунин иштибоҳҳо ба мушоҳида мерасанд (ниг. с. 276-299).

2. Дар рисолаҳои илмӣ одатан бобҳову хулосаи кор аз саҳифаҳои нав оғоз мешаванд, ки дар рисола ҷунин низоми зикри онҳо риоя нашудааст.

3. Муаллиф дар шарҳи асли баромади қалимаҳо ба иштибоҳ роҳ додааст. Ҷунончи, ў ҷузъи номии ибораи **ғурбат қардан**, яъне **ғурбатро** мансуб ба забони сӯғдӣ ба шумор оварда, таъкид намудааст, ки он дар забони мо аз даврони қадим то имрӯз гардиш дорад (ниг. дисс, с. 66). Лозим ба ёдоварист, ки вожаи мазкур на сӯғдӣ, балки сирф арабиасл аст. Ё ки муаллиф қайд мекунад, ки ҷузъи маънодори ибораи фразеологии **дангала қадан-дангала** басо қуҳан буда, аз давраи «Авесто» сарчашма мегирад ва

барои эътимоднок намудани андешааш ба сахифаҳои 55-58-уми китоби «Иранские языки»-и И. М. Оранский, ки соли 1963-юн нашр шудааст, истинод мекунад, вале дар ин сахифаҳо дар радифи дигар калимаҳои шарҳ таи матне аз бахши «Видевдат»-и «Авесто» ин вожа ба назар нарасид.

4. Дар рисола ба таври мушаххас вижагиҳои ташаккули ҷумлаҳои фразеологии лаҳҷавӣ нишон дода нашудааст. Мисолҳои зикрнамудаи муаллиф низ назар ба ҷумлаҳои фразеологӣ бештар ба ибораҳо наздикий доранд.

5. Муаллиф дар раванди баёни матлаб бархе аз унсурҳои ёвари забонро бо истилоҳҳои гуногун зикр менамояд. Чунончи, ӯ дар як маврид «ворӣ»-ро **пасванд**, дар ҷойи дигар **пасоянд** ном мебарад (дисс., с. 254, 255; адд., 42, 98).

6. Баъзан муаллиф ҳангоми баррасӣ намудани гузаштаи дури корбурди вожаҳои алоҳида ба адабиёте ишора намудааст, ки онҳо дар феҳристи осори таҳқиқии истифодакардааш дучор намеоянд. Чунончи, ӯ дар як маврид қайд менамояд, ки «вожаи ҳанг (хушёри, доноӣ) қадимӣ буда, дар ашъори Фирдавсию Анварӣ серистеъмол ба назар мерасад» (дисс., с. 66-67) ва ба сахифаи 379-уми адабиёти рақами 296-уми рисолааш ишора намудааст, аммо рӯйихати адабиёти рисола бо рақами 295 итном мейбад. Дар фишурдаи рисола агарчи адабиёт дуруст нишон дода шудааст, вале сахифаи зикри вожаи ҳанг дуруст нест.

7. Рисолаи мазкур босаводона таълиф гардидааст, вале бо вучуди ин дар он ғалатҳои имлой, услубӣ ва китобат ба назар мерасанд (ниг. с. 2, 7, 18, 35, 85, 79, 112...).

Ҳамин гуна ғалатҳо дар фишурдаи рисола низ мушоҳида мегарданд (ниг. с. 3, 4, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19...65...).

Чунин эродҳо ҷузъӣ буда, ҳаргиз ба сифати рисола таъсир намерасонанд.

Мазмуну муҳтавои рисола бо фишурдаҳои он, ки ба ду забон: тоҷикӣ ва русӣ таълиф гардидаанд, мувоғиқат дошта, мундариҷаи корро якҷоя бо мақолоти таълифнамудаи муаллиф, ки дар маҷмӯъ фарогири 32 адад, аз

чумла 16 ададашон дар маҷаллаҳои дар феҳристи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуда ҳастанд, пурра инъикос мекунанд.

Рисолаи илмии Гадоев Нурхон дар мавзӯи «Хусусиятҳои лугавию семантиқӣ ва соҳтории воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (минтақаи Қӯлоб)» тадқиқоти анҷомёфта махсуб гардида, ҷавобгӯ ба талаботи КОА-ии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст ва муаллифи он, бечунучаро, сазовори дарёғти дараҷаи доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.01-забони тоҷикӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ:

мудири кафедраи забони тоҷикии

Донишгоҳи давлатии Ҳуҷанд ба номи

академик Бобоҷон Ғафуров, доктори

ilmҳои филологӣ, профессор

Ҳасанзода А. А.

Телефон (дастӣ): 92-824-25-61

Почтаи электронӣ: abdujamol58@mail.ru

Имзои профессор Ҳасанзода А.А.-ро тасдиқ мекунам.

Мудири шуъбай қадрҳо

Ашрапова З.